

Egy toposz történetéhez (Somodától Sidonig)

Az *örök zsidó* című költeményében Arany János így szólaltatja meg legendabeli hőst (meg nem nevezve: Ahasvérust), akit teljesületlen és megcsúfolt vágyai űznek, pihenés nélkül, új meg új csalódás felé:

Éhes vagyok: ennem iszony;
Láng az ital, midőn iszom;
Álmam szilaj fölrettenés,
Kárpit megől szívembe kés...
Tovább! tovább!

S melyet hazud a sivatag,
Mind délibáb: tó és patak;
Gyümölcs unszol, friss balzsamu:
Kívül arany, belül hamu...
Tovább! tovább!

1924-ben Tolnai Vilmos cikket írt a vers különös gyümölcscről, mely nem más, mint a bosszuló Istentől elpusztított Sodoma tájékán termő alma. Erről a gyümölcscről *Az ember tragédiája* konstantinápolyi jelenetében Lucifer is beszél:

Mi kár, hogy szép eszméid újolg
Csak olyan hírhedett almát teremnek,
Mely künt piros, de béle por.

A két rokon szövegnek egyike sem lehetett a másiknak a mintája, mert *Az örök zsidó* már megjelent, amikor Arany János elolvasta Madách művét, ez pedig már készen volt a vers közzétételekor, Tolnai Vilmos ezért valamilyen közös forrásra gyanakodott, s talált is ilyet Byronnál, aki viszont Tacitusban jelölte meg a maga forrását. Nyilvánvaló tehát, hogy a „hírhedett” alma irodalmi gyümölcs: vándormotívum, toposz. További kutatások még számos előfordulását tárták fel hazai és külföldi szövegekben.¹ Jómagam a szanaszét közölt eddigi adatokat egyrészt összefoglalom, másrészt vagy kéttucatnyival kiegészítem, s bemutatom (ami eddig nem történt meg) a toposz alkalmazásának, funkciójának változatait.

Tolnai Vilmos szerint a sodomai alma valóban létezik, tudományos neve *Calotropis procera*. „Termése citromnagyságú, sárga tok, mely érintéskor szétpat-tan és száraz, porszerű tartalmat szór szét.” Sodoma és a többi bűnös város pusztulásának leírásában (Gen. 19.24.) a Biblia nem szól ugyan por- vagy hamubélű gyümölcscről, de másutt, Mózes V. könyvében, valami hasonlóról igen,

¹ TOLNAI Vilmos, *Arany és Madách „arany almái”*. EPHK 1924. 87–88. KERÉNYI Károly, *A hamubélű gyümölcs Tacitusnál*. EPHK 1926. 282. SCHEIBER Sándor, *Kívül arany, belül hamu*. Nyr 1953. 138–139. SCHMELCZER Imre, *Kívül arany, belül hamu*. Nyr 1953. 315. ZSOLDOS Jenő, *Szodoma almái*. Nyr 1965. 390. ZSOLDOS Jenő, *Szodoma almái*. Nyr 1966. 315. BORZSÁK István, *Az antikvitás XVI. századi képe*. (Bornemíza-tanulmányok) Bp., 1960. 206–207. – DÖMÖTÖR Ákos könyve (*A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. Bp., 1992.) a 64. szám alatt igen sok előfordulását közli a sodomai témának. Használati értékét csökkenti, hogy katolikus szerzők műveit nem vizsgálta, továbbá nem tünteti föl, mely szövegek tartalmazzák az alma-toposzt, melyek nem.

amikor Sodoma környékéről írja: „Az ő szőlők epének szőlője, és keserűséges szőlőgerezdek. Sárkányok epéje az ő borok, és az ápsikok gyógyíthatatlan mérge.” (Káldi György fordítása.) Lehetséges, hogy ezt a passzust kontaminálták később a megbüntetett város történetével. Először valószínűleg az i. e. II. századi, görög nyelvű, *Salamon bölcsessége* című pszeudoepigrafikus iratban, s a zsidó régiség ennek hagyományát őrizte meg s adta tovább: Josephus Flavius („mindenestül tűz pusztította el... s bizonyos gyümölcsök belsejében hamu van”), majd a XII. századi Jehúda Hádásszi, aki egy fa tokos terméséről írt, melynek porszerű belsejéből férges, szúnyogok támadnak.² Annyi bizonyosnak látszik, hogy a toposz keleti eredetű, és valóságos természeti jelenséghez fűz legendás magyarázatot.

Vándorlása közben bejárta mind a világi, mind az egyházi irodalmat. Elterjedésében nagy szerepük volt a sokat forgatott kézikönyveknek. Az antikvitásban ilyen Solinus földrajzi műve, mely a bibliai vidéket így írja le: „Duo ibi oppida, Sodomum nominatum alterum, alterum Gomorrhum, apud quae pomum gignitur, quod habeat speciem licet maturitatis, mandi tamen non potest. Nam fuliginem intrinsecus favillaceam ambitio tantum extimae cutis cohibet: quae levi tactu pressa, fumum exhalat, et fathiscit in vagum pulverem.”³ A középkorban a XII. századi Petrus Comestor *Historia Scholasticája* terjesztette tovább a toposzt: „Poma item in arboribus nata si incidas, favillas intus invenies”;⁴ a könyvnyomtatás első évtizedeiben igen sokszor kiadott mű a sodomai alma számos későbbi említésének lett forrása. Hasonló szerepet töltött be a XVII. századtól kezdve Cornelius a Lapide németalföldi jezsuita hatalmas bibliamagyarázata, mely nálunk is minden műveltebb (és módosabb) katolikus hitszónoknak a keze ügyében volt: „Nota hic insignem libidinis Sodomiticae ultionem. [...] hic natae arbores pulchra dant poma, sed si ea tangas, in favillam vertuntur.”⁵

A toposz alkalmazása persze más és más a világi és az egyházi szerzőknél. Amikor Tacitus, a zsidó háborúkról szólva, Josephus Flavius nyomán bemutatja Sodoma kietlen vidékét, a pusztulást természetes villámcsapásoknak tulajdonítja, s a föld terméketlenségére is racionális magyarázatot ad: a Holt-tenger ártalmas kigőzölései okozzák, hogy a gyümölcsök, mihelyt megérnek, hamuvá omlanak szét, „atra et inania velut in cinerem vanescunt”.⁶ Tertullianus a szakrális változatot adja elő, a bosszuló Istenről, aki tűzvészt bocsátott Sodoma és Gomorra bűnös lakóira: „Olet adhuc incendio terra et si qua illic arborum poma colantur, oculis tenus, caeterum contacta cinerescunt.”⁷ Hasonlóképpen Szent Cirill, aki a III. században verset írt Sodoma pusztulásáról s a kietlenné vált vidékről:

Nullus arat frustra piceas fuligine glebas...
Semiperempta etiam si qua illic iugere laetas
Autumni conantur opes, facile optima esse

² SCHEIBER Sándor, *Folklór és tárgytörténet*. I. Bp., 1977². 118–119., 198–201.

³ Az idézet SOLINUS *Cosmographiájának* 1646. évi kiadásában a 371. lapon.

⁴ Car. STEPHANUS *Dictionarium historicum ac poeticum*ából (1553) idézi BORZSÁK, 207.

⁵ CORNELIUS A LAPIDE, *Commentaria in Genesim*. Az idézet az 1761-i velencei kiadásban a 137. lapon. Sodoma leírásához a szerző forrásai voltak: Tertullianus, Josephus Flavius, Orosius, Tacitus, Solinus, Plinius – „et alii”, teszi hozzá.

⁶ *Historiae*, V. 7.

⁷ TERTULLIANUS, *Apologeticum*, XL. 7. Magyarul: *Ókeresztény írók*. Szerk. VANYÓ László. XII. *Tertullianus művei*. Bp., 1986. 131.

Promittunt oculis pira persica et omnia mala,
Donec carpere aves; nam protinus indice tactu
Solvitur in cinerem vacui fallacia pomi.⁸

Szent Ágostonnál a toposzból teológiai érv lett. Az elátkozott almát több más hasonló rejtélyes természeti jelenséggel együtt írja le: „Poma in terra Sodomorum gigni quidem et ad maturitatis faciem pervenire; sed morsu pressuue temptata in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere” – ha a természetben lehetségesek az efféle csodák, nyilvánvaló, hogy hinni lehet és kell Isten csodatételeiben.⁹ Aranyszájú Szent János erkölcsi példázat elemévé teszi a csalóka gyümölcsöt, mely szemre szép, de érintéstől porrá és hamuvá omlik – ilyen csalóka a hívságos dicsőség.¹⁰

Hazai irodalmunkban Temesvári Pelbártnál bukkan először a toposz. *Rosarium*ában, régi tekintélyes szerzők, főként Isidorus nyomán, a forrásokról és egyéb vizekről értekeznek, melyek – gyakran csodálatos tulajdonságaikkal – Isten jóságának bizonyítékai, vagy az Úr igazságos büntetéséről tanúskodnak, mint az özönvíz és a vérré változtatott egyiptomi folyók, úgyszintén a Holt-tenger környéke, ahol – miként Szent Ágoston megírta – „olyan almák teremnek, amelyek külsőre ugyan szép érettnak látszanak, de ha beléjük harapnak, kisajtolják vagy kettétörök őket, bűzös füst és hamu jön ki belőlük”.¹¹

A XVI. században a magyar olvasók megismerkedhettek a toposz valószínű őforrásával. 1552-ben Heltai Gáspár kinyomtatta a *Salamon bölcsessége* című irat fordítását; ebben Sodoma vidékéről ez olvasható: „puszta földek még most is füstelig, a gonoszságnak bizonságára, a termőfákkal egyetembe, melyek erőtlen gyümölcsöt teremnek”. A rövid szövegrészhez az ismeretlen fordító magyarázatot csatolt: „ezek a Holt tenger mellett való almák, melyek kívül igen szépek, de belül rakvák hamuval, mint írják a historikosok”.¹²

A toposz első erkölcsi alkalmazása Bornemisza Péter egyik prédikációjában jelenik meg: „Asphaltites tónál igen szép színű almák teremnek, de belől hamuval, kénkövel, méreggel rakvák. Illyek az képmutatók...”¹³ Josephus Flaviusnál, akitől Bornemisza a pomológiai adatot kölcsönözött, nincs szó képmutatókról, ez a magyar író (talán eredeti) ötlete.

Az első hazai vers, mely megemlékezik a sodomai almáról, a XVII. század elejéről való. Ismeretlen énekszerző műve, a jelek szerint 1611-ből: *Historia az erdéli országnak nyomorúságáról*. A „hamisságot formáló magyarok”-at korholja, akik Forgách Ferenc esztergomi érsek vezetésével hadat indítottak Báthori Gábor erdélyi fejedelem ellen, s a protestáns eretnokség kiirtására törekedtek. Velük tartanak a hamis hit terjesztői, akikről már Jézus megmondta, hogy „nem tanítók, hanem bolondétók”, báránybőrbe bújt gonosz farkasok, s az ének hozzáteszi (amit Jézus nem mondott):

⁸ S. *Thasci Caecili Cypriani Opera omnia*. Ed. Guilelmus HARTEL. Vindobonae, 1871. III. 295. A verset tulajdonítják Tertullianusnak is.

⁹ *De Civitate Dei*, XXI. 5.

¹⁰ Jean CHRYSOSTOME, *Sur la vaine gloire et l'éducation des enfants*. Sources Chrétiennes, 188. Paris, 1972. 74–75.

¹¹ *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*. Kiad. V. KOVÁCS Sándor. Bp., 1982. 240–246. Az idézet: 246.

¹² *A bölts Salamon királynak könyvei*. Kolozsvár, 1552. Pb 6.

¹³ Az idézet Bornemisza Foliopostillájában (1584) a 465b lapon.

Gyümölcsök olyan, mint savanyú alma,
Avagy Sodoma helyén termett alma,
Kiról ha nézed, fölöttébb szép tiszta,
Ha beleharapsz, hamuval van rakva.¹⁴

Álnokság, gonosz farkas, sodomai alma együtt van Sövényfalvi Dániel 1616. október 22-én Konstantinápolyból Péchy Simonhoz írt levelében is: „Eléggé akarnák ez itt való követek azt persuadeálni, hogy római császár Erdélnék is jóakarója, de én azt nem tudom, mint kell elhinni, mert minden dolgok álnokság, noha magyar formában, magyar ruhában öltöztetnék, de internis sunt lupi rapaces, és mint az Sodoma helyén termett gyümölcs kívül szép, azt mondják, de ha megilleti ember, hamu, füst lészen. Interiorem favillam, mendaci superficie maturitatis includunt.”¹⁵

A sodomai alma toposza igen alkalmas volt arra, hogy egyházi szerzők, bármelyik vallás követői, példálózzanak vele. Pázmány egy helyt részletesen leírta a szodomiták bűnhődését „fertelmességük” miatt, melyet Szent Pál szerint nevezni is tilos. Isten „azért az úndok bűnért büdös, kénköves tüzet bocsáta Sodoma, Gomorra, Seboim, Adama városira; mikor ezeknek minden lakosít, kicsintül fogva nagyig, megemészteté, marhájokat, házokat, városokat elrontá, úgy hogy ahol azok a városok feküttek, ot a mái napig egy öreg [= nagy] büdös tó vagyon, mellyet *Mare mortuum*, Hólt tengernek neveznek. Annak hosszasága hat vagy hét magyar mértföld, szélessége kettő. Vize temérdek, büdös, oly tisztátalan, hogy mocskolja és rútítja, nem tisztítja, valamire öntik; őbenne hal nem nevededik, sőt ha másunnan halat visznek, meghal benne. Nagy helyen a tó körül, haszonra-valót nem hoz a föld, sőt ha mely fa terem, korommal és büdös párával teli gyümölcse.”¹⁶ Ez egyenes beszéd, a „természet ellen való bujaság”-ról és büntetéséről; másutt a toposz hasonlatba kerül s a földi dolgok hívságára figyelmeztet: „A világ javai olyanok, mint a Sodoma helyén termett almák, kikirül írja Josefus, hogy *Colores, edulibus similes, carpentium manibus in fumum dissolvuntur et cinerem*; oly szép külső színek, mint az ételre való gyümölcsöknek, de ha ember megharapja vagy szorítja, füstöt és hamvat talál benne.”¹⁷ Ismét másutt Pázmány, az öszövétségi Dániel könyve nyomán, Nabukodonozor álmáról ír: „aluttában oly öreg fát látá, melynek magassága, úgy tetszett, az eget érte, kiterjesztet ágakkal, szép levelekkel, számtalan gyümölcsökkel mutatta magát”, de „olyan gyümölcs volt, mint a Sodoma helyén termett almák, mellyekről azt írja Szent Agoston, hogy *Morsu pressuere tentatum in fumum ac favillam corio fatisciente vanescit*; szépek kívül, de büdös porral és párával telik, mint a felfújtt hólyag, és füstté lészenk; ha ember belé harap. Illyenek a világ javai.” És kissé rusztikusan, hogy mindenki megértse: „A böcsüllet, tiszt, jó-lakás, gyönyörűség szépnek látszik; de füst és pára: hasat nem elégít, akárki mennyit rágódjék rajta.”¹⁸

¹⁴ RMKT XVII. sz. 1. k. 446.

¹⁵ Történelmi Tár, 1881. 616.

¹⁶ Pázmány prédikációinak első kiadásában: 373. – Sodomáról részletesen írt OTROKOCSI FÓRIS Ferenc, *Idvességes beszélgetések némelly válogatott Szent Írásbéli helyekről*. Kolozsvár, 1683. Ebben a második prédikáció címe: *Sodomának s Gomorrhának veszedelme*. Az alma-toposzt nem említi.

¹⁷ PÁZMÁNY, id. kiadás, 90.

¹⁸ PÁZMÁNY, id. kiadás, 306. – Az idézett passzust, megrövidítve, átvette STANKOVÁTSI Leópd, *Vasárnapokra szolgáló prédikációk*. Első esztendő. Első rész. Győr, 1789. 288.

Hasonló szellemben beszélt a testi és a lelki javak hierarchiájáról Tyukodi Márton nagykőrösi református prédikátor: a szépség jó erkölcs nélkül olyan, mint „Sodoma almája, mely tekintetre igen szép, de belől hamuval és bűdösséggel rakva”.¹⁹ Szenci Molnár Albert a hízlelő udvaroncokat, a csalárd tettetőket vette célba: hasonlatosak az ilyenek „az sülydedett Sodoma helyén termett almákhoz, mellyek szépek kívül, de belől tel[v]ék porral, hamuval és párával”.²⁰ Ugyancsak a tettetők („tündéreskedők”) ellen emelt szót Erdély nagy temetési orátora, a református Verestói György: „bizony ma többire olyanok az emberek, mint az ezüst, melly fejer színt mutat ugyan, de fekete lineát von; avagy inkább olyanok, mint a Sodoma mellett termett alma, melly kívül szép piros színt mutat, de belől teljes rút, fekete és dögleletes sárral”.²¹ A minorita Kelemen Didák arra intette híveit, hogy a jót magáért a jóért kell megcselekedni, ellenkező esetben tetteinket „a világi hivságos dicsíretnek kívánása ollyá változtatja, mint Sodoma helyén nevededett gyümölcsök, amellyek kívül szépeknek látszattak, de belől füsttel tele voltak”.²² Az *életnek hamar elmulásáról* című elmélkedésében Inczedy József református prédikátor a vanitas-téma gondolatörébe és szokásos kellékei közé helyezte toposzunkat, rimes prózában: „Testünk földből való s földdől léssen; elevelenség és mozgást a lehelléstől vészen; a lehellés, mint csak semmi, hamar tünik; életünk is, mint a semmi, ugyanakkor megszünik; töredékeny ez, mint az üveg, amelly igen hamar romlik; elfoly ez, mint az árviz, melly a hegyekről a tér földre omlik; bizontalan ez, mint a fegyverviselő ember sorsa, kinek csendes békessége alig forr meg s megint bomlik. Olyan ez az élet, mint amelly dió jónak látszik, ha csak külsőképpen vizsgálod, de felhasitván belől üresnek s féreggel is iszonyunak találod; olyan ez, mint a Sodoma csalárd színű almája, amelly szépeknek s épnek tetszik, de ha késsel ketté metszik, csak dohos por s füst egésszen, kézben is semmivé léssen: így a világi élet csalfasága is kívül gyönyörködtetni láttatik, de ha valóságosan megkémeled, azt is füstnek s por-ganénak leled.”²³ A vanitas-témához kapcsolta a toposzt Stankovátsi Leopold is egy ádventi beszédében: „Azt írja bölcs Tertullianus, hogy a Sodoma helyén külső tekintetre szép almák teremnek; de ha valaki illeti, porrá, hamuvá válnak. Illyen az ember teste; mihent illeti a halál, porrá, hamuvá válik, és minden szépsége utálatosságra fordul.”²⁴ Egy verses halotti búcsúztatóban a toposz a sors és az emberek állhatatlanságának cégére:

Olyan világ kedve, mint Sodom olmája,
Nézése kedvesebb, hogynem kóstolása,
Kívül kellemetes, belől mérges doha,
Szines méze között rejtezik fulákja.²⁵

¹⁹ TYUKODI Márton, *Az tiszta életű Joseph Patriarcha életének, szenvedésének és dicsirettel viselt dolgainak Sz. Írás szerént való magyarázattya*. Várad, 1641. 145.

²⁰ SZENCI MOLNÁR Albert, *Discursus de summo bono*. Lőcse, 1630. Új kiadása: Bp., 1975. Az idézet: 263.

²¹ VERESTÓI György, *Holtakkal való barátság*. Kolozsvár, 1783. 111. A beszéd 1733-ból való.

²² KELEMEN Didák, *Lelki öröm*. Kassa, 1732. A3 recto.

²³ INCZÉDY József, *Liliomok völgye... Ötven Sz. Elmélkedések*. Gerhard János után. H. n. [Nagyszeben], 1745. 10–11. 1754-ben Nagyenyeden újra kiadták.

²⁴ STANKOVÁTSI Leopold, *Vasárnapokra szolgáló prédikátiók*. Negyedik esztendő. Első rész. Komárom, 1799. 48.

²⁵ RMKT XVII. sz. 14. k. 144. A búcsúztató 1690. ápr. 25-én hangzott el Kolozsvárt, Sebesi Benjáminné Szörös Erzsébet temetésekor. Szerzőjét nem ismerjük.

Csúzy Zsigmond jónéhányszor előhozta prédikációiban a sodomai almát, de részletezés nélkül, épp csak utalva rá, vélhetőleg mivel tulajdonságát közismertnek tartotta. A toposz alkalmazásában viszont igen leleményes volt. Egy böjti beszédben azon tűnődik, milyen fára akasztotta fel magát Júdás. Olyan fa nem lehetett, „minémüről szedik a jó illatú füstöket vagy drága keneteket”, melyekkel Mária Magdolna kedveskedett Jézusnak. Csak maga Júdás mondhatná meg, miféle fa volt. „Nem almafa-e, mellyen Sodoma férge almája termett? Nem vadszőlő-e, mellyből áspis kigyók teje s sárkányok epéje sajtoltatott...” Sosem fogjuk megtudni, mert Júdás nem beszélhet, „torkára fült a kötél”.²⁶ Másszor Csúzy azt fejtegeti, mennyi bajt, kárt, romlást okoztak nálunk „Lutter és Calvus feslett pajktársai”, mikor az egyházi rendek, „a mohácsi országos veszedelem miá mind erejekben, mind hatalmokban megfogyatkozván”, nem állhattak ellen az eretnokségnek, mely Perényi, Bocskai, Bethlen Gábor és más „tévelyedett vezérek” védnöksége alatt konkolyt hintett az igaz vallás tiszta búzájába, s meghasonlást támasztott az országban, „része a német nemzethez, része pedig a pogány törökhöz hajólván”, míg végül a haza „véres könyhúllatással siratta apostoli hitivel felgázoltatott címeres szép hírét és elveszett s lábbal tapodtatott régi dicsőséges szabadságát”. Íme, ez lett az eretnokség következménye, gyümölcse; ennek „izetlen gonosz [az] íze, mert Sodoma almájához, sőt Ádám falaájához hasonló”, melyet ha valaki megkóstol, „maszlagos méreg foglalja el annak a szívét, átkokkal telik bé a szája és pokolbéli keserűséggel a lelke. Mellyekből dögleletes kérődzések bőfögnék, szitkok, átkok, káromkodások és iszonyú hazugságok származnak.”²⁷ A hamubélű alma leírása helyett Csúzy hatalmas hitvédő műveletbe fogott.

Kiváló pálosrendi szónokunk gyakran ostorozta az udvari élet lélekrontó szokásait és veszedelmes szereplőit. Efféle dörgegelmeihez is jó volt a közismert toposz. „Lám, az udvarok, külső tekintetre, minden jót ígérnek, és dicséretet, szép tudományt, jó erkölcsöt, ember-böcsüllést, pallérozott magaviselést, engedelmességet, szeméret.” Szülők, ha tehetik, szívesen adják udvari nevelésbe gyermekeiket. De sokszor megcsalatkoznak; „mert ahol magas szép cédrusoknak, gyönyörűséges laurusoknak, pálmáknak és kövér olajfáknak kellene nevelkedni, jó hír és tisztességes név rózsáinak fakadni, tisztaság líliomainak és alázatosság violyáinak illatozni, azok helyett üres nádok teremnek, tövéskes csipkék, bürök, bojtortján, gyalogfenyű és fojtós, izetlen vadszőlők, [...] citrom, narancs s pomagránátok helyett Sodoma almái...”²⁸ A kívül szép, belül undorító gyümölcs magyarázat nélkül is a két-színűségre utal. Sokan vannak, különösen az udvarokban, a hízelkedő álbarátok és ravasz cselhányók, akik a vigyázatlant a sátán kelepcejébe ejthetik; óvjuk tehát magunkat e ragadozó farkasoktól; ha éberek vagyunk, „könnyen utólérjük [a] kurtát, és a báránybőr alatt meglátjuk mind fölét, mind farkát”. A veszélyes csábítókat gyümölcseikről is megismerhetjük: olyanok ők, „mint feslettől gyökerezett, hiúságokkal óltott és gyalázzattal nedvesített vad fák”, olyanok, „mint a Sodoma almái, botránkozással füstölgő és méreggel fojtogató, dögleletes gyümölcsökkel férgeskednek”.²⁹ Az udvarokban forgolódnak álnok képmutatókat Csúzy gyakran nevezte pseudo-politicusoknak, machiavellistáknak, és jellemzésükre a Biblia és az egyházatyák metaforáinak egész arzenálját mozgósította. Azokat, akik „fortélyos csalárdsággal

²⁶ Csúzy Zsigmond, *Leiki éhséget enyhítő evangeliomi kölcsönözött három kenyér*. Pozsony, 1724. 418.

²⁷ Csúzy Zsigmond, *Evangeliomi trombita*. Pozsony, 1724. 68–69.

²⁸ Csúzy Zsigmond, *Zengedező sip-szó*. Pozsony, 1723. 244–245.

²⁹ Csúzy Zsigmond, *Kosárba rakott aprólékos morzsalék*. Pozsony, 1725. 412–413.

palástolván s Machiavellussal bélelvén mindeneiket, a jót is gonosznak, a gonoszt is jónak tettetik, és úgy árúlják a cigánnyal süt [?] bénna lovokat, cifra cégér alatt zeverlicájokat [= rossz borukat], és úgy adják föl a bűdös húst a jó lével, s úgy is öntik alád ravasz forrójokat" – azokat Máté evangéliumában Jézus kígyóknak és viperák fajzatainak nevezi, „Szent Ágoston Doctor ravasz rókáknak, Szent Gergely és Bernárd Anti-Kristus tagjainak, Szent Cyprianus átkozottaknak, Theodoretus párdúcoknak, Athanásius sátán martyrominak, ki Sodoma almáinak, ki ördögtől megszálott vak vezéreknek, Aranyszájú Szent János pedig, és többeken, megtestesült ördögöknek”.³⁰ Az udvari „hamis politicusok”-ról Csúzyhoz hasonlóan írt filozófiai munkájában Kiss István, Rákóczi rodostói társa: „orcájoknak, beszédeknek különböző fedele; gomorrhai, sodomai alma: kívül megérettnek látszik, belől tüzes hamu, ha szorítják, porrá lesz”³¹ – de az ősi toposzt és a machiavellistákat összehasonlítani csak Csúzynek, a machiavellisták ádáz ellenfelének juthatott eszébe. Meglepő állomás a toposz vándorútján.

Akadnak más meglepetések is a hosszú úton. Egy pasquillusában Szentpáli Ferenc össze nem illő metaforák sorozatát zúdította Szász János királybíró fejére. Csak az első strófát idézem:

Kriva havassának keserű gombája,
Sodoma mellett nőtt Tantalus almája,
Szász szívét emésztő Titius kányája,
Rajtok hóhérokodó lüderces bírāja...³²

Az ehetetlen gyümölcs zsidó–keresztény legendájának összekapcsolása az elérhetetlen gyümölcs antik pogány legendájával furcsa példája a költői (?) szabadságnak. Az is furcsa, amit a ferences Ozolyi Flórián művel. Ez a kitűnő stilisztza *Leiki iskola és a jó halálnak mestersége* címmel egy meg nem nevezett latin munkát fordított magyarra, s ebben egy helyt listába foglalta a vanitas-irodalom jól ismert tartozékait: „ez a mi nyomorúlt jelenvaló életünk csak vízi buborék, reggeli harmat, jég, pókhálóska, kívül szép színű alma, belől rothadt, romlandó üveg, cserépedény, fonál, de igen vékony és gyenge”.³³ Az alma mellől elmaradt a sodomai jelző, legendás tulajdonsága pedig köznapivá változott, hiszen a kívül szép, belül rothadt gyümölcs nem ritkaság a természetben. A toposz a végállomáshoz: elenyészéséhez közeledik. A műveltség változásával előbb-utóbb minden toposznak ez a sorsa.

Egyszer-kétszer még föltűnedezik klasszikus alakja, mégpedig profán költőknél. Csokonai kezdő poéta korában hagyományos verset írt a két-színűségről:

Vélnéd, hogy a nyalkán pirosló Sodoma
A legjobb gyümölcsök szép paradicsoma;
Pedig ha skarlátja szádba ketté válik,
Várt gyönyörűséged mind hamuvá válik.³⁴

³⁰ CSÚZY Zsigmond, *Evangeliumi trombita*, 481–482.

³¹ Kiss István kiadatlan *Magyar Phylosophiájából* idézi SCHMELCZER Imre, Nyr 1953. 315.

³² RMKT XVII. sz. 13. k. 75.

³³ *Leiki iskola*. Pozsony, 1722. Az idézet az 1776. évi, egri második kiadásban: 101–102. A név nélkül megjelent könyvet Szinnyei életrajzi lexikona Ozolyi Flóriánnak tulajdonítja.

Mátyási József verses halotti búcsúztatóba illesztette a toposzt. Nemes ifjú asszonyt parentált el, ezért a szépségről moralizált:

Osztán mi a szépség? előttem kis állat,
Elég e kérdésre vonítani vállat.
De miért is vólna az okosnál becse?
Holott ő csak árnyék s tündér csecsebecse,
És a természetnek vásári munkája,
Ha mondva nem bélli a virtust hozzája.

Bizony, a szépség múlandó, tehát

...bálványt ne imádj képedben,
Fel ne fuvalkodjál dícsért termetedben,
Alázatosságban gyakorold szívedet,
Hogy megérdemelje lelked szép testedet,
Mert jó erkölcs nélkül az ember formája
Csak bűn hamvával tölt Gomora almája.

Nem tudni, miért lett a sodomai almából a szokatlan *gomorai*. Ritmus-kényszer miatt nem, mert mindkét városnév azonos szótagszámú; tévedésről sem lehet szó, mert lapalji jegyzetben megkapjuk a toposz szokásos és teljesebb változatát: „Azt írják, hogy azon földön, ahol Sodoma és Gomora s a többek elsillyedtek, szép piros almák teremnek, s mikor az ember megmetszi, a bélek csupa hamu.”³⁵

Az időben előre haladva mind gyakoribbak lesznek a toposz lecsupaszodott, köznapi változatai. Vörösmarty írja *A kelet népe* vitájában (Széchenyi gondolatmenetét interpretálva s egyszersmind megkérdőjelezve): Kossuth publicisztikája, Széchenyi szerint, veszélyes, ezért jobb tervekkel kell előállni; „miért ne volna szabad nekünk is, épen olly becsületes szándékuaknak, mint Kossuth, de jobb, áldáshozóbb tervüeknek [...] épen úgy édes hangokon árulni nemcsak szép, ízletes, de egyszersmind jó és egészséges gyümölcsöket, mint ő árulja a maga szinte szép, de belül férges (?) gyümölcsseit.”³⁶ Itt már alma sincs, csak gyümölcs, s amikor Vörösmarty a természetből vett metaforát leírta, talán nem is gondolt rá, hogy a régi toposz csapásán jár. Czuczornál a toposzból semmi sem maradt a két bibliai városnak közismert asszociációkat keltő nevéen kívül. *Kurta kocsmá* című versében ezekkel jellemzi a Nemes Kúria csapház hámló vakolatú épületét:

Sodoma, Gomorra, förtelmek alomja,
Horpadozó hátad be sok átok nyomja!
Ríkató rossz borod, ráspoló pálinkád
Sem kedvet, sem erőt vendégidnek nem ad.

³⁴ Csokonai egyik legkorábbi verse. Címe: *A kétszínűség*.

³⁵ *Mátyási József Verseinek folytatása*. Vác, 1798. 64–65. – Scheiber Sándor szerint Arany Jánoshoz Csokonaitól vagy Mátyásitól kerülhetett a toposz. Nagyon elterjedt szövegcsoportban nem lehet forrást bizonyosan megjelölni.

³⁶ Vörösmarty műveinek kritikai kiadásában: 16. k. 33.

Évtizedekkel később Jókai még ismerte a „mesét”, de csak félig-meddig: „a Genezáreth partján az almákban hamu van”; a színteret a Holt-tenger vidékéről másik tóhoz helyezte át, s a legendához ironikus kételkedést fűzött: „hát aztán hogy tenyészik tovább az ilyen hamut termő gyümölcsfa?”³⁷

A végszót, azt hiszem, Tersánszky mondta ki. *A milliomos és a nők* című elbeszélésében (1939) ez a fejezetcím olvasható: „Egy szerelem, amely mint a sidoni alma, kívül piros, belül férges”.³⁸ Sidont, a virágzó hajdani kereskedővárost, többször említi a Biblia, egyszer Vergilius is, de semmi köze a toposzhoz. Neve alliterál Sodomáéval; talán ez tévesztette meg XX. századi írónkat, amikor esendő memóriája fölcserélte a két ókori várost...

Lukácsy Sándor

³⁷ JÓKAI MÓR, *Egy ember, aki mindent tud.* (1874) Az idézet a kritikai kiadás Kisregények sorozatának 2. kötetében a 28. lapon.

³⁸ TERSÁNSZKY elbeszélését l. *A veszedelmes napló* című kötetben, Bp., 1972. Az idézett fejezet arról szól, hogy egy kitartott nő megvárakoztatja kitartóját, ezért kapja a szerzőtől rossz minősítést.